

**DEMONOLOGIA IUDEO-CREȘTINĂ.
MECANISME HERMENEUTICE ȘI REGULI DE GENERARE**

Bogdan Neagota

**Judeo-Christian Demonology. Hermeneutic Principles and Engendering Rules
(Abstract)**

The paper approaches on the Judeo-Christian interface between the demonological systems of late Antiquity and those of the Middle Ages in Europe. In order to understand the progressive diabolization, throughout the Middle Ages, of the sacred intermediating structures of the ancient polytheisms, we will need to recover the diachronical dimension of demonology in the European ethnological cultures. The epistemical basis of this process of re-signification can be found in Judeo-Christian culture, a heritage to which Christian demonology remains faithful throughout its later development. In this frame, some striking features of intertestamentary Jewish apocalypticism (in particular the *Book of Henoch*, the *Homelies* of Pseudo-Clementinus, the writings of the Essenes) and of the *Septuagint* are subject to closer scrutiny. A twofold hermeneutical trend can be identified here: an *interpretatio iudaica*, on the one hand, of certain Hellenistic-Oriental mythic-religious facts, and an *interpretatio graeca*, on the other hand, of a number of Jewish cultural data. As regards the demonological problem, the mythical etiology of the demons in the *Book of Henoch* will be important, more specifically, its myth of the fall of the angels and of their hierogamy with the “daughters of the men” (assimilated with the Greek *Sirens*), followed by the birth of the man-eating Giants (assimilated afterwards with the *Cyclops* of Greek mythology). Judeo-Christian theology has inherited the main *topoi* of Jewish apocalyptic literature, which explains the important place of angelology and demonology in this theology. The Prophets, in their polemic with the syncretistic tendencies of popular religion, assimilated certain Caananite orgiastic deities with the angels and demons of the Old Testament. Through this “downgrading” hermeneutical mechanism, which the Christian Apologists successfully continued, a great number of non-Jewish religious elements were integrated and given an alternative significance in their new hermeneutical context.

In an attempt to order a wide variety materials, Jean Daniélou has classified the Judeo-Christian demonologies in two main categories, according to the apocalyptic tradition followed: on the one hand, the *higher demons*, the fallen Guardians (I *Henoah*), known under different names (“powers”, “lords”, “archonts”) and lead by Beliar/Satan/Samael, who is the Prince of the Darkness/the Prince of this World, opposed to the Archangel Michael, who is the leader of the good angels and Prince of the Light (in the tradition of the Essenes); on the other hand, the “lower demons” (*pneumata*), giants born out of the illicit hierogamy of the Guardians with the “daughters of the men” (conform with I *Henoah* and those who have followed this tradition), who dwell in the skies around the earth (note the soteriological implications of this atmospheric demonology!), are responsible for tempting and possessing the humans, and can be classified according to the sin which each of them represents.

The interface of the hermeneutics of late Antiquity consists of a systematically “rabbinic” reading of the ancient demonologies. These demonologies are interpreted according to the hermeneutic rules of the other tradition (*interpretatio iudaica*), in a reductionist reading

which invariably relates them to biblical demonology (the homology between the *daimones* and the fallen angels, I *Henoch*).

Key words: Demons/*daimones*, Evil Ghosts, Giants, Fallen Angels, diabolisation, intertestamentary, hermeneutical.

Pentru înțelegerea relației intertextuale dintre demonologiile antichității mediteraneene și demonologiile folclorice sud-est europene e necesară studierea “verigii intermediare” iudeo-creștine tardo-antice. Altfel spus, trebuie să reconstituim procesul generării și transmiterii “regulilor cognitive”¹ constitutive pentru reprezentările demonologice în contextul tradiției iudaice și creștine, înțelegând ca “intertextualitate diacronică”². Mai precis, este vorba despre acel mecanism hermeneutic ce a dus, de-a lungul evului mediu, la diabolizarea progresivă a structurilor sacre ale medierii specifice religiilor politeiste antice (*daimonii*). Or, bazele epistemice ale acestui proces de resemnificare sunt decelabile în mediile culturale iudeo-creștine, iar dezvoltările ulterioare ale demonologiei creștine rămân fidele patrimoniului primar.

Teologia iudeo-creștină a moștenit principalii *topoi* ai literaturii apocaliptice iudaice și, în acest context, angelologia³ și demonologia⁴ ocupau un loc de prim rang. Etiologia demonilor era căutată, în mod obișnuit, în mitul căderii îngerilor și al hierogamiei acestora cu “fiicele oamenilor”⁵, soldată cu nașterea seminției uriașilor antropofagi, asimilați, prin *interpretatio Graeca*, titanilor și ciclopilor⁶. Pe de altă parte, hermeneutica religioasă utilizată de profeți în polemicile împotriva tentațiilor sincretiste specifice religiozității populare asimila divinitățile orgiastice canaanene categoriei vetero-testamentare a demonilor și idolilor. Prin acest mecanism hermeneutic depreciativ, care va fi preluat cu succes de apologetii creștini, erau integrate, grație unei traducerii reduționiste, conținuturile religioase non-iudaice și resemnificate în noul context hermeneutic. Să nu uităm că una dintre problemele fundamentale ale iudaismului rămâne cea a structurilor medierii divino-umane, care este repusă în termenii unui monoteism radical de câte ori Yahweh e în primejdie să devină un *deus otiosus* în favoarea divinităților canaanene, mai apropiate de instanțele imediate ale vieții și, prin aceasta, mai comode și proprii religiozității colective.

Demonologia iudaismului intertestamentar se deschide către teologiile politeiste elenistice, pe care încearcă să le integreze în sens hermeneutic. Astfel, morfologia daimonilor se lărgește. Autorul *Cărții lui Enoh* propune chiar o serie de mituri etiologice pentru a explica existența răului în lume, prin omniprezența agenților malefici (demoni și duhuri rele). Îngerii rebeli (“cetele lui Azazel”⁷) sunt pedepsiți și închiși în al doilea cer⁸, “căci ei au fost în slujba

¹ Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, tr. ro., Nemira, București, 1994, pp.41-42.

² Gian Paolo Caprettini, *Simboli al bivio*, Sellerio editore, Palermo, 1992, pp.20-23.

³ Jean Daniélou S.J., *Théologie du Judéo-Christianisme*, Desclée & Cie, Paris, 1958, pp.139-145 (Les anges), 169-198 (Trinité et angéologie). cf. Henry Corbin, *Paradoxul monoteismului*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1997, pp.83-175 (Necesitatea angelologiei).

⁴ Jean Daniélou S.J., *op.cit.*, pp.146-151 (Les démons et le problème du mal).

⁵ 1*Enoh* 6, 1-8. cf. *Gen.* 6, 1-4. *Num.* 13, 24.

⁶ 1 *Enoh* 9, 9 (Textul grec de la Gizeh): “Et les femmes ont engendré des titans.” (tr. Fr.Martin) cf. mitul alungării titanilor din cer (Hesiod, *Theog.* 139) și caracterul antropofag al ciclopilor (Poliphemos, în *Odyseea*). Despre ipoteza contaminării motivului uriașilor vetero-testamentari cu cel al Titanilor și Ciclopilor vezi și Remus Onișor, *Cartea lui Enoch și apocaliptica intertestamentară*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2000, p.94.

⁷ 1 *Enoh* 54, 5 (tr. Remus Onișor).

⁸ 2 *Enoh* 7,1u. cf. altă versiune a mitului căderii îngerilor, în care inițial se revoltă un mare înger, Satan, care e urmat apoi și de alți îngeri, ce i se supun lui (*Viața greacă a lui Adam și Eva* 12-16. *Viața lui Adam* 15-16).

lui Satan și i-au ademenit pe locuitorii pământului⁹. Îngerii veghetori (care cad pe pământ, se împreună cu fiicele oamenilor, împotriva interdicției divine¹⁰, le dezvăluie acestora tainele transcendente, descoperindu-le păcatul și nedreptatea¹¹ și sunt pedepsiți¹²) se transformă în duhuri rele, remarcabile prin proteismul lor fenomenologic, esențial funcției lor de bază (ispitirea): “Acolo vor fi locurile îngerilor, care au trăit cu femei. Duhurile lor iau tot felul de forme, necăjesc pe oameni și-i fac să aducă jertfe demonilor, până în ziua cea mare a judecării, când vor fi condamnați la piere.”¹³ Părețele îngerilor veghetori sunt asimilate, printr-o *interpretatio iudaica*, unei categorii daimonice specifice politeismului grecesc, *sirenele*: “femeile îngerilor rebeli au devenit sirene.”¹⁴ Uriașii (ebr. *Nephilim*)¹⁵, născuți din unirea fiilor lui Dumnezeu (ebr. *beney Elohim*) cu femeile oamenilor, sunt integrați după moarte, la rândul lor, în categoria duhurilor rele (teoria transformării postume a uriașilor în “duhuri rele”¹⁶): “Și acum, uriașii născuți din duh și trup, vor fi numiți pe pământ duhuri rele și pământul va fi locuința lor. Duhuri rele vor ieși din ei pentru că ei procedează ca oamenii, deși prin natura și originea lor țin de sfinții Veghetori; vor fi numiți la rândul-le duhuri rele. Duhurile cerului vor rămâne în cer, duhurile născute pe pământ vor rămâne pe pământ. Duhurile uriașilor

⁹ 1 *Enoh* 54, 6 (tr. Remus Onișor). cf. *Le Livre d'Hénoch* (traduit sur le texte éthiopien par François Martin), Archè, Milan, 1975, p.110: “car ils se sont faits les serviteurs de Satan, et ils ont entraîné au péché ceux qui habitent sur l'aride”.

¹⁰ Fiind de natură spirituală și nemuritoare, îngerii nu aveau dreptul să se unească cu femeile pământului pentru a se perpetua (1 *Enoh* 15, 4-7). Împotriva acestei interdicții, 200 de veghetori, conduși de Semyaza (1 *Enoh* 10, 4) / Azazel (1 *Enoh* 13, 1-2), s-au lăsat seduși de frumusețea fiicelor oamenilor, au coborât pe M-tele Hermon și s-au împreunat cu pământencele, zămisindu-i pe uriașii al căror neam se va stinge printr-o devorare reciprocă (1 *Enoh* 7).

¹¹ 1 *Enoh* 9, 6-9: “Tu as vu ce que a fait Azazel, comment il a enseigné tout injustice sur la terre, et dévoilé les secrets éternels qui s'accomplissent dans les cieux; et de quelle manière Semyaza, auquel tu avais donné le pouvoir de dominer sur ses compagnons, a instruit les hommes. Et ils s'en sont allés vers les filles des hommes, sur la terre, et ils ont couché avec elles et ils se sont souillés avec ces femmes, et ils leur ont découvert tout péché. Or ces femmes ont mis au monde des géants par qui la terre entière a été remplie de sang et d'injustice.” [“Tu vois tout ce qu'a fait Azaël, tout ce qu'il a introduit et tout ce qu'il a enseigné d'injustice et de péché sur la terre, et toute russe sur l'aride (la terre, hébraïsme). Car il a enseigné les mystères, et il a dévoilé au siècle ce qui (se passe) dans les cieux. Or les fils des hommes pratiquent ses pratiques pour connaître les mystères. Et ils s'en sont allés vers les filles des hommes de la terre, et ils ont couché avec elles, et ils se sont souillés avec les femmes, et ils leur ont montré tout péché, et ils leur ont enseigné à faire des moyens d'exciter la haine (μισήτρα, cf. μισήτιαν: le libertinage). Et maintenant voici que les filles des hommes ont engendré d'eux des fils géants; la dépravation des hommes s'est répandue sur la terre, et toute la terre est pleine d'injustice.” – 1 *Enoh* 9, 6-9 - Textul de la Syncella] (tr. Fr.Martin)

¹² Tema căderii îngerilor este frecventă în literatura pseudepigrafică. A se vedea 1 *Enoh* 6, 10, 12-16, 19, 64, 67, 69, 86, 88, 90. *Testamentul lui Ruben* 5, 6-7. *Testamentul lui Nephtali* 3, 5. *Cartea Jubileelor* 5, 6, 10; 8, 3; 10, 5. 2 *Enoh* 18, 2-7 (îngerii căzuți sunt închiși în al doilea cer). *Ascensiunea lui Isaia* (întemnițarea lui Samael în firmament, între cer și sfera lunară). 2 *Baruh* 56, 10u (“Celui qui était un danger pour lui-même devint un danger pour les anges. Ceux-ci, au moment de sa création, jouissaient de la liberté. Certains descendirent et s'unirent avec les femmes. Ceux qui agirent ainsi furent alors torturés dans les chaînes. Le reste de la multitude innombrable des anges s'abstint (du mal). Et ceux qui habitaient la terre périrent ensemble par les eaux du déluge.” – Baruch LVI, 10-15, tr. Pierre Bogaert); *Apoc. lui Baruh* se distinge prin sobrietate și prin ortodoxia interpretării căderii îngerilor (libertatea inițială a îngerilor). Pentru problema judecării și damnării demonilor de către divinitate, cf. *Le Livre d'Hénoch* (tr. Fr.Martin), pp.43-45.

¹³ 1 *Enoh* 19, 1 (tr. R.Onișor). “C'est ici que les anges, qui se sont unis aux femmes, se tiendront. Leurs esprits [A: leurs chefs], prenant de nombreuses apparences, ont souillé/corrompent les hommes [G,M,Q: vous ont souillés les hommes], et les feront errer pour qu'ils sacrifient eux démons comme à des dieux, jusqu'au jour [G,Q,U: à savoir du jour] du grand jugement, - jour où ils seront jugés pour être perdus.” (tr. Fr.Martin)

¹⁴ 1 *Enoh* 19, 2 (tr. R.Onișor). “Quant à leurs femmes/Et leurs femmes, de ces anges qui ont transgressé, qui ont séduit les anges, elles deviendront [Q: qu'elles deviennent] des Sirènes [textul etiopian a citit ως ειρηναυαι în loc de εις σιρηνης, pe care-l traduce prin “comme des pacifiques”].” (tr. Fr.Martin)

¹⁵ *Nephilim* (“les esprits des géants, des nuages”, νεφέλας), *Ναφελίμ* (în textul de la Gizeh, ed. Bouriant).

¹⁶ cf. categoriile “strigoilor vii” și a “strigoilor morți” după Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an* (Dicționar), Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, pp.193-194.

asupritori, brutali, pustiitori, vătămători, certăreți, vor bântui pe pământ aducând durere¹⁷; înfometaji și însetaji, fără a mânca ceva, distrugători. Aceste duhuri se vor întărâta împotriva fiilor oamenilor și ai femeilor, pentru că provin dintre ei. În ziua când uriașii vor dispărea, omorâți și masacrați, duhurile, provenind din sufletul lor trupesc, vor fi pedepsite fără urmări grave. Ele vor fi pedepsite așa, până în ziua sfârșitului, a judecății celei mari, când se va împlini Veacul cel mare.¹⁸ Este vorba, așadar, de o dublă pedeapsă a insurgenților, acuzați de înseși sufletele oamenilor năpăstuiți¹⁹, fără ca intervenția lui Enoh²⁰ să poată înlănzii mânia divină: pedeapsa imediată, constând în pierderea copiilor îngerilor căzuți (uriașii)²¹ și într-o captivitate departe de cer²² și judecata de apoi, în urma căreia demonii vor fi definitiv livrați focului veșnic²³.

În ceea ce privește fenomenologia daimonilor, aceasta se situează la limita dintre condiția angelică (nemuritoare) și cea umană (perisabilă): “De ce ați lăsat voi înălțimile cerești, sanctuarul veșnic, pentru a păcătui cu femeii? V-ați întinat însoțindu-vă cu fiicele oamenilor și luându-vă femeii. V-ați purtat precum niște fii ai pământului, și ați dat naștere la uriași. Ori voi sunteți Sfinți, duhuri veșnic vii, și v-ați murdărit prin legătura voastră cu sângele femeilor, ați zămislit în trup și sânge, v-ați dedat plăcerilor, ca și cei ce sunt făcuți din trup și sânge și care mor și apoi dispar. Iată de ce le-am dat lor femeii, pentru a conviețui cu ele și a le naște copii și să nu dispară astfel de pe pământ. Dar voi, voi sunteți duhuri veșnic vii, nu puteți muri până la sfârșitul veacurilor. Și pentru aceea n-am creat pentru voi femeii. Duhurile cerești au cerul ca locuință.”²⁴ Cu alte cuvinte, daimonii și “duhurile rele” sunt

¹⁷ Descrierea caracterului malefic al duhurilor uriașilor e izomorfă cu cea din demonologiile asiriene (*utukku și lilu*).

¹⁸ 1 Enoh 15, 8-12; 16, 1. “Et maintenant les géants qui sont nés des esprits et de la chair [Q: des esprits de chair. G: des âmes et de la chair. Celelalte ms.: du corps et de la chair; *animatum* e tradus prin corp] seront appelés, sur la terre/seront appelés esprits puissants sur la terre, et dans la terre (*ev*, nu *epi*) sera leur demeure (Textul de la Gizeh)/sur la terre esprits méchants on les appellera (Textul de la Syncella). Des esprits mauvais sont sortis de leur chair (des géants), parce qu'ils ont été faits par les hommes, et les saints veilleurs (vient) leur origine et leur premier fondement. Ils seront des esprits mauvais [G: qu'ils soient des esprits mauvais] sur la terre, et ils seront appelés esprits mauvais [Y: ils seront appelés mauvais esprits sur la terre]. Les esprits du ciel ont leur demeure dans le ciel; et les esprits de la terre, qui ont été engendrés sur la terre, ont leur demeure sur la terre. Et les esprit de géants, des nephilim, qui oppriment, détruisent [M,U: sont détruits], font irruption, combattent, brisent sur la terre et y font le deuil, ne mangent aucune nourriture [Textul de la Syncella: produisant des fantômes/des apparitions] et n'ont point soif, et sont inconnaisables. Ces esprits s'élèveront contre les enfants des hommes et contre les femmes, car ils sont sortis d'eux. Depuis les jours du meurtre, de la destruction et de la mort des géants, - (jours) où les esprits sont sortis des âmes de leur chair, - que soient sans jugement, ceux qui perdront; ils perdront aussi jusqu'au jour de l'accomplissement du grand jugement, où le grand temps prendra fin, [à cause des veilleurs et des impies]” (tr. Fr. Martin).

cf. 2 Enoh 18, 5. cf. *Cartea Jubileelor* 10, 9 (potopul a distrus 9/10 dintre uriași=duhuri rele, lăsând 1/10 supraviețuitori).

¹⁹ 1 Enoh 9, 3, 10.

²⁰ 1 Enoh 13; 14, 4-7.

²¹ 1 Enoh 10, 9-12; 14, 6.

²² 1 Enoh 10, 5, 12; 14, 6; 21, 10.

²³ 1 Enoh 10, 6, 13.

²⁴ 1 Enoh 15, 3-7 (tr. R. Onișor). “Pourquoi avez-vous abandonné le ciel très haut et saint [Q: le ciel du Très-Haut et du Saint], qui est éternel, vous êtes-vous couchés avec les femmes, vous êtes-vous souillés avec les filles des hommes, avez-vous pris des femmes et avez-vous agi comme les enfants de la terre, et avez-vous engendré, pour fils, des géants? Vous donc, saints, spirituels, vivant d'une éternelle vie, vous vous-êtes souillés dans le sang des femmes, et vous avez engendré avec le sang de la chair [D: avec son sang]; selon le sang des hommes vous avez désiré, et vous avez fait chair et sang comme font ceux qui meurent et qui périssent. C'est pourquoi je leur ai donné des femmes pour qu'ils les fécondent, et qu'ils en aient des enfants [T: et que des enfants en soient engendrés], qu'ainsi tout oeuvre ne cesse pas sur la terre/et que tout oeuvre ne cesse pas pour eux sur la terre. Quant à vous, vous fûtes d'abord spirituels, vivant d'une vie éternelle, immortelle, pour toutes les générations du monde. C'est pourquoi je ne vous ai pas attribué de femmes/c'est pourquoi je n'ai pas fait parmi vous de femmes, car le séjour des spirituels du ciel est dans le ciel.” (tr. Fr. Martin)

structuri intermediare ale sacralului, care împărtășesc atât modul de a fi angelic/semi-divin (ubiquitate, capacitate divinatorie) cât și cel uman (nutriție și reproducere). Daimonii ordinari (inferiori) sunt extrem de numeroși, deși au fost decimați²⁵ și sunt conduși de daimoni de rang superior (Satan, Belial/Beliar, Samael, Mastema, Azazel, Șemiaza/Șemehaza, Beelzebul, Asmodeu)²⁶. Spre deosebire de daimonii din paradigma religioasă elenistico-orientală, care sunt ambivalenți etic, daimonii din literatura intertestamentară iudaică sunt pe de-a-ntregul malefici: “demoni sau duhuri rele”²⁷, “duhuri necurate”²⁸, “duhuri ale rătăcirii și păcatului”²⁹, care îi ispitesc pe oameni la păcate trupești, pun stăpânire pe sufletele acestora (cu excepția celor drepti), sunt acuzatorii oamenilor și i se opun lui Dumnezeu și sfinților Lui, drept care vor fi nimiciti în ziua Judecării³⁰. Spațiile parazitare de daimoni sunt socotite locuri necurate (ruine, morminte etc.) și se recomandă evitarea lor³¹. Imaginarul colectiv iudaic e suprasaturat acum de reprezentările de tip demonic, simptom al unei perioade de criză.

Pe de altă parte, literatura apocaliptică iudaică înregistrează o tradiție paralelă ce postulează existența unor îngeri, cărora li s-ar fi încredințat misiunea guvernării pământului: “Dumnezeu a lăsat doi îngeri, Arioh și Marioh, spre a prezida guvernarea pământului.”³² Or, potrivit speculațiilor teologice ale lui Papias (Andrei din Cezareea) “acest ordin angelic sfârșește rău”, datorită geloziei de care e cuprins arhanghelul “la vederea numeroaselor favoruri pe care omul le primise de la Dumnezeu”; “cel care tulburase întreg universul (arhanghelul – n.n.) a fost aruncat pe pământ împreună cu îngerii săi” și el nu e altul decât Satan³³. Această concepție va fi preluată de apologetica de limbă greacă (Athenagora și Metodi din Olymp) și, ulterior, de Grigore de Nyssa. Mai mult, ea ar trebui legată de sintagmele neotestamentare și iudeo-creștine care îl numesc pe Satan “prinț/rege/zeu al acestei lumi”, întrucât arhanghelul care a căzut e tocmai cel însărcinat cu conducerea lumii pământene³⁴.

O altă concepție, specifică omiliilor pseudo-clementine, deși înrudită cu scrierile eseniene, prezintă unele particularități semnificative. În manuscrisele de la Qumran, Dumnezeu e direct responsabil de apariția răului³⁵, iar demonul qumranian (Mastema/Beliar)³⁶ nu mai este un înger bun înrăit, ci un spirit rău dintru început, precum Satan din *Cartea lui Iov*, amestecat cu spiritul binelui de-a lungul eonului prezent. La Pseudo-Clement însă, Dumnezeu nu creează în mod direct răul, ci doar elementele diferite, din amestecul cărora se va naște ulterior răul³⁷; așadar, răul nu își are originea într-o rebeliune angelică³⁸, ci într-o pulsione rea, care e activată și, prin aceasta, el devine un instrument divin. Cel Rău nu

²⁵ *Cartea Jubileelor* 10, 7u.

²⁶ vezi R.Onișor, *op.cit.*, pp.181-182.

²⁷ 1 *Enoh* 15 9-12. *Testamentul lui Așer* 1, 9. *Simeon* 3, 5. *Cartea Jubileelor* 1, 20; 10, 3, 5, 13. – ap. R.Onișor, *op.cit.*, p.179.

²⁸ 1 *Enoh* 19, 1. *Testamentul lui Veniamin* 6, 1u. *Cartea Jubileelor* 11, 4, 5. – *ibid.*

²⁹ *Testamentul lui Așer* 6, 2. *Veniamin* 6, 1. *Levi* 3, 3. *Iosif* 7, 4. – R.Onișor, *op.cit.*, p.180.

³⁰ Pentru sursele literare intertestamentare vezi R.Onișor, *op.cit.*, p.180.

³¹ ap. R.Onișor, *op.cit.*, p.180.

³² 2 *Enoch* 17, 2 (tr.n.). cf. 3 *Baruh* 6, 4-7 (despre Phoenix, paznic al pământului).

³³ ap. J.Daniélou, *Théologie du Judéo-Christianisme*, pp.146-147.

³⁴ J.Daniélou, *op.cit.*, p.147.

³⁵ “El a creat spiritele întunericului și spiritele luminii și și-a întemeiat pe ele întreaga acțiune.” *DSD*, 3, 25 – ap. J.Daniélou, *op.cit.*, p.147.

³⁶ Geza Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*, Penguin Books, London, 1990. Despre angelologia și demonologia eseniană, structurate dualist, vezi Athanase Negoită, *Noul Testament și manuscrisele de la Qumran. Studiu critic*, Editura Stephanus, București, 1993, cap.XVII. Athanase Negoită, *Manuscrisele eseniene de la Marea Moartă*, Editura științifică, București, 1993, pp.144-145.

³⁷ *Omiliile clementine* 19, 12.

³⁸ Care este, de altfel, imposibilă într-un cosmos în care nimic nu se poate întâmpla în afara voinței divine (*Omiliile clementine* 8, 12)

locuiește în spațiile inferioare ca urmare a unei pedepse, ci în virtutea apetenței sale înnăscute pentru tenebre și, în acest context, el își menține deschisă posibilitatea mântuirii³⁹.

Jean Daniélou clasifică demonologiile iudeo-creștine în două mari categorii, în funcție de tradiția apocaliptică urmată⁴⁰. Pe de o parte sunt “demonii superiori”, Veghetorii căzuți din *I Enoh*, cunoscuți sub diferite nume (*puteri, stăpâniri, arhonți*)⁴¹ și conduși de Beliar/Satan/Samael, care e *Prințul tenebrelor/Prințul acestei lumi* (*ὁ διάβολος, ὁ πόνηρος*), opus Arhanghelului Mihail, liderul îngerilor buni și *Prinț al luminii* (în tradițiile eseniene). În creștinism are loc însă un proces de substituire a Arhanghelului Mihail cu Christos, prin convertirea angelologiei în christologie⁴². Satana și discipolii săi sunt întemnițați într-un închisoare celestă (în firmament / în al doilea cer, deci într-un cer inferior⁴³), de unde va fi izgonit în vremurile din urmă de către Arhanghelul Mihail printr-un gest eschatologic suprem și zăvorât în *Gheena veșnică*⁴⁴.

Pe de altă parte sunt “demonii inferiori” (*πνεύματα*), uriașii născuți din hierogamia ilicită a Veghetorilor cu fiicele oamenilor (conform *I Enoh* și celor care au valorizat această tradiție apocaliptică⁴⁵), care sălășluiesc în văzduhul care înconjoară pământul (“duhurile rele împrăștiate în văzduh”⁴⁶). Doctrina demonilor aeriene e comună și mediilor elenistice, dar, în viziune iudeo-creștină, aceștia sunt forțe malefice a căror agitație perpetuă se regăsește în instabilitatea atmosferică, în opoziție cu serenitatea lumii stelare. Acești demoni inferiori sunt responsabili de ispitirea și posedarea oamenilor, ei fiind clasificabili după păcatul pe care îl patronază fiecare⁴⁷. Din perspectiva iudeo-creștinismului primar, Christos a triumfat asupra demonilor abia odată cu Înălțarea la cer, iar coborârea în *șeol* a avut drept scop doar eliberarea sufletelor celor morți înaintea Întrupării⁴⁸.

Prima consecință a acestei demonologii atmosferice, indiferent de nivelul uranian parazitat, este de ordin soteriologic: sufletele defuncților trebuie să străbată după moarte sferile demoniace și să scape de capcanele întinse de demoni (cf. doctrina răsăriteană asupra “vămilelor văzduhului”). Această concepție iudeo-creștină se întâlnește în mod complementar cu teoria gnostică valentiniană asupra “cosmocratorilor planetari” care guvernează “sferile angelice” (și care cer garanții de la suflete înainte de a le lăsa să treacă de porțile cerului). Reconcilierea celor două soteriologii are loc în doctrina judecării sufletului, în care cei doi îngeri joacă rolul avocatului și al procurorului. Cele două tradiții iudeo-creștine consemnate aici, atestate în perioada intertestamentară, suferă, desigur, importante influențe elenistice și micro-orientale, care le disting de vechea apocaliptică iudaică, dar care le conferă un specific esențial în elaborarea sintezei religioase creștine.

³⁹ *Omiliile clementine* 9, 9. Cel Rău este personalizarea demonică a tendinței psihologice naturale înspre rău (*yeser-ha-ra*), înnăscute în om (concepție reluată de Origen) – J. Daniélou, *op.cit.*, p.148.

⁴⁰ J. Daniélou, *op.cit.*, pp.148-150.

⁴¹ Pentru sursele biblice vezi J. Daniélou, *op.cit.*, p.148.

⁴² Henry Corbin, *Paradoxul monoteismului*, tr.ro., Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1997, pp.117-148 (Arhanghelul Michael și Christos Angelos).

⁴³ *Ascensiunea lui Isaia; II Enoh; Luca* 10, 18; *Efes.* 6, 12.

⁴⁴ *Apoc.* 12, 8-9.

⁴⁵ Iustin, *II Apol* 5, 2-6. Athenagora, *Suppl.* 24. *Omiliile clementine* 8, 18.

⁴⁶ *Efes.* 6, 12. În *Ascensiunea lui Isaia* 10, 30 se face distincția explicită între îngerii văzduhului și Samael (cu acoliții săi).

⁴⁷ *Testamentul lui Ruben* 3, 3-6. *Ep. Barnaba* 16, 7. *Omiliile clementine* 9, 10.

⁴⁸ Localizarea lui Satan în *iad* / *infern* este o concepție ulterioară demonologiei iudeo-creștine atmosferice. – ap. J. Daniélou, *op.cit.*, p.150.

Un alt element care interesează demersul nostru se referă la modul în care au fost traduse unele nume de demoni vetero-testamentari în *Septuaginta*⁴⁹, urmând regulile unei traducerii mai degrabă hermeneutice (*interpretatio graeca*) decât lingvistice. E vorba despre demonii masculini “satyrici”/silenici și de demonul sirenic Lilith.

În demonologia iudaică, e atestată o solidaritate morfologică între țapul sălbatic (ebr. *šed* și *sā'ir* = cel păros, satir, țap) și demoni⁵⁰, izomorfism care stă la baza traducerii în greacă și în latină a numelui acestor entități transumane (gr. δαιμόνια ὄνοκενταύροις / ὄνοκένταυροι și lat. *daemonia onocentauris*). Într-un pasaj din *Isaia*, se vorbește despre “oamenii cu chip de țap” și Lilith⁵¹, care joacă printre ruinele Babilonului distrus de mezi⁵². Pe de altă parte, tradiția iudaică înregistrează figura idolilor cu față umană și trup de țap⁵³ și ritualul vetero-testamentar al țapului ispășitor⁵⁴, care vor contribui la valorizarea depreciativă a caprinelor în tradiția apocaliptică iudeo-creștină⁵⁵; de asemenea, divinitățile străine sunt omologate demonilor zoomorfi⁵⁶, iar sacrificiile consacrate lor devin astfel acte ilicite de idolatrie⁵⁷.

Numele Lilith e tradus în greacă prin *seirene*, urmând un transfer de sens semnificativ. Motivul sirenelor-bocitoare apare, de asemenea, în *Oracolele Sibyline*⁵⁸, precum și în cărțile apocrife (Baruch⁵⁹, Enoch etiopian⁶⁰). Termenul etiopian *tsēdanāt*, tradus de Fr. Martin prin

⁴⁹ cf. H.J.Schoeps, *Aus frühchristlicher Zeit. Religionsgeschichtliche Untersuchungen*, Tübingen, 1950, pp.95-97. R.Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, New York, 1958, vol.VII, pp.192 sq. și vol.VIII, pp.33-34.

⁵⁰ Ion V. Georgescu, *Demonologia Vechiului Testament. Azazel*, București, 1934. cf. Maurice Cocagnac, *Simbolurile biblice. Lexic teologic*, tr.ro., Humanitas, București, 1997, pp.59, 175, 177-178 (Capra și țapul).

⁵¹ Lilith este un demon feminin din tradițiile babiloniene (asimilat lamiei în *Vulgata* și bufniței în traducerea italiană a *Bibliei de la Ierusalim*) despre care se credea că bântuie printre ruine. cf. *Apocalypse de Baruch*, Introduction, traduction du syriaque et commentaire par Pierre Bogaert, Coll. “Sources Chrétiennes”, Les Editions du Cerf, Paris, 1969, vol.II, pp.29-30. Alfonso M. di Nola, *Il diavolo*, Newton Compton editori, 1994, p.138.

⁵² “καὶ ἀναψύσει εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν ἀκάνθινα ξύλα καὶ εἰς τὰ ὄχυράματα αὐτῆς, καὶ ἔσται ἔπαυλις σειρήνων καὶ αὐλῆ στρουθῶν. καὶ συναντήσουσιν δαιμόνια ὄνοκενταύροις καὶ βοήσουσιν ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον· ἐκεῖ ἀναπαύσονται ὄνοκένταυροι, εὖρον γὰρ αὐτοῖς ἀνάπαυσιν.”(LXX) / “et orientur in domibus eius spinae et urticae et pilurus in munitionibus eius et erit cubile draconum et pascua strutionum. et occurrent *daemonia onocentauris* et pilosus clamabit alter ad alterum ibi cubavit *lamia* et invenit sibi requiem.” (*Vulg.*) / “Ce sera le repaire des bêtes du désert, les hiboux empliront leurs maisons, les autruches y habiteront, les boucs y danseront. Les hyènes hurleront dans ses tours, les chacals dans ses palais d’agrément, car son temps est proche et ses jours ne tarderont pas.” (BJ) – *Isaia* 34, 13-14 cf. *Isaia* 13, 21-22: “Les chats sauvages rencontreront des hyènes, *le satyre appellera le satyre*, là encore se tapira Lilith, elle retrouvera le repos.” (BJ)

⁵³ *Lev.* 17, 7: “Ils n’offriront plus des sacrifices à a ces satyres à la suite desquels ils se prostituaient.” (BJ) cf. VULG: “Et nequaquam ultra immolabunt hostias suas daemonibus cum quibus fornicati sunt legitimum sempiternum erit illis et posteris eorum.”

⁵⁴ *Lev.* 16, 20-22.

⁵⁵ *Mt.* 25, 31-46.

⁵⁶ “Qui constituis sibi sacerdotes excelsorum et daemonum vitulorumque quos fecerat.”/“Jéroboam avait établi des prêtres pour les hauts lieux, pour les satyres et pour les veaux qu’ils avaient fabriquaient” (2 *Cron.* 11, 15)

⁵⁷ *Deut.* 31, 17: “Immolaverunt daemonibus et non Deo diis quos ignorabant novi recentisque venerunt quos non coluerunt patres eorum.” (VULG) / “Ils sacrifiaient à des démons qui ne sont pas Dieu, à des dieux qui ne connaissaient pas, à des nouveaux venus d’hier que leurs pères n’avaient pas redoutés.” (BJ) “Et immolaverunt filios suos et filias suas daemonibus.”/“Ils avaient sacrifié leurs fils et leurs filles aux démons.” (*Ps.* 106, 37)

⁵⁸ cf. *Orac. Sib.* 5, 456-457: “Fenicie, o mânie cumplită te amenință, așteptând ziua căderii fatale, când te vor plânge Sirenele.”

⁵⁹ “J’invoquerai *les sirènes de la mer*, / Et vous, Lilithes, accourez du désert, / Démons et chacals, des forêts. / Réveillez-vous et ceignez vos reins pour le deuil. / Entonnez avec moi des chants funèbres, avec [moi gémissiez.” (*Baruch* X, 8)

⁶⁰ *Enoch* XCVI, 2: “Et au jours d’affliction des pécheurs, vos petits se dresseront et s’élèveront comme des aigles, votre nid sera plus élevé que (celui du) vautour; comme l’écureuil, vous monterez et vous pénétrerez pour toujours dans les cavernes de la terre et dans les anfractuosités des rochers, loin de la face des méchants,

*sirene*⁶¹, e utilizat în *Biblia* etiopiană pentru a deosebi cuvintele ebraice traduse în *Septuaginta* prin *σειρήνες* (*Jeremia*⁶², *Isaia*⁶³). În *Septuaginta*, sirenele sunt invocate în contextul lamentațiilor legate de cetățile distruse, denumind animalele care populează ruinele și deșertul, în conformitate cu caracterul funerar al sirenelor din cultura elenistică⁶⁴. Expresia *sirenele mării*, care apare în *Apocalipsa lui Baruch* (II Bar. X, 8), deși inspirată din *Septuaginta* (*Isaia* 34, 13-14), aduce un element inexistent în textul canonic, și anume caracterul marin al sirenelor. Fenomenul a fost interpretat diferit de exegeți: ca interpolare datorată necunoașterii de către lectorul grec a altor sirene decât cele marine sau ca traducere greacă a termenului ebraic *tannin* (monstru marin)⁶⁵, în completare la sintagma “ale mării” din *Septuaginta*. În fine, o ultimă ipoteză⁶⁶, deopotrivă de discutabilă, susține ideea traducerii grecești a ebr. ‘*iyim* prin “a mării”, plecând de la exemplul *Septuagintei*⁶⁷. Dincolo de probabilitatea unei influențe literare grecești asupra autorului *Apocalipsei lui Baruch*, care scria în ebraică sau în aramaică, rămâne însă evidentă intervenția traducătorului grec, responsabil de interpolarea în text a aluziei la mare. Într-un text deuterocanonic (*IV Mac.*)⁶⁸, sirenele sunt invocate pentru cântecul lor miraculos și ademenitor. De altfel, autorul elenizant al acestei cărți, cunoștea legenda lui Odiseu.

Traducerea hermeneutică a categoriilor demonice specifice unei culturi (în cazul nostru, cea semitică) în parametrii stilistici ai altui model cultural urmează un mecanism sincretic motivat morfologic, urmând regulile cognitive care stau la bază. În acest sens, Lilith și sirenele sunt izomorfe, fiind construite deopotrivă pe dominantele sexuale, generative și ale fecundității: dacă în demonologia mesopotamiană masc. *Lilu*, paredea sa *lilitu* și slujitoarea lui *lilu*, *ardat lili*, executoarea poruncilor acesteia erau la origine, se pare, reprezentări ale vântului și ale uraganului, ulterior, prin semitizare, ajung să exprime sexualitatea morbidă, plăcerea stearpă și luxuria, halucinațiile și imaginile onirice de tip incub – sucub (cf. *lamashtu*). De exemplu, *ardat lili* devine astfel o “fecioară fără lapte”, o femeie care se unește fără să poată deveni mamă și care, deși îl aruncă pe om în parametrii luxuriei, nu îl satisface⁶⁹.

qui gémiront et pleureront sur vous comme des sirènes.” cf. *Enoch* XIX, 2 despre metamorfoza în sirene a femeilor ademenite de îngeri (“Et les femmes de ces anges qui avaient péché deviendront des sirènes.”)

⁶¹ *Le Livre d'Hénoch* (traduit sur le texte éthiopien par François Martin), Archè, Milan, 1975², p.252.

⁶² “διὰ τοῦτο κατοικήσουσιν ἰνδάλματα ἐν ταῖς νήσοις, καὶ κατοικήσουσιν ἐν αὐτῇ θυγατέρες σειρήνων· οὐ μὴ κατοικηθῆ οὐκέτι εἰς τὸν αἰῶνα.” (*Jeremia* 27, 39)

⁶³ “καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ θηρία, καὶ ἐμπλησθήσονται αἱ οἰκίαι ἦχου, καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ σειρήνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσουσιν, καὶ ὄνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσιν, καὶ νοσοποιεῖσουσιν ἐχίνοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν· ταχὺ ἔρχεται καὶ οὐ χρονεῖ.” (LXX) / “Sed requiescent ibi bestiae et replebuntur domus eorum *draconibus* et habitabunt ibi strutiones et pilosi saltabunt ibi et respondebunt ibi ululae in aedibus eius et *sirenae* in delubris voluptatis prope est ut veniat tempus eius et dies eius non elongabuntur” (VULG) – *Isaia* 13, 21-22:

⁶⁴ vezi F.Zwicker, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, t. III A, 1, V, art. *Sirenen*, Halbband, 1927, col. 288-308. Picard, Ch., *Nereides et Sirenes. Observations sur le folklore hellénique de la mer*, în “Annales de l’Ecole des hautes études de Gand. Etudes d’archéologie grecque”, Gand, Ecole des Hautes Etudes, t.II, 1938, pp. 127-153.

⁶⁵ Ipoteza lui Gressmann, bazată pe caracterul funerar al sirenelor elenistice, e respinsă de P.Bogaert, întrucât nici un monstru marin biblic nu apare cu funcție lamentatorie (*Lam.* 4,3) - ap. *Apocalypse de Baruch*, Introduction, traduction du syriaque et commentaire par Pierre Bogaert, Coll. “Sources Chrétiennes”, Les Editions du Cerf, Paris, 1969, vol.II, p.29.

⁶⁶ vezi P.Bogaert (*ibid.*)

⁶⁷ În *Dan.* 11, 18, *Septuaginta* traduce ebr. ‘*iyim* (= insulă / regiune de coastă și demon al deșertului / șacal) prin gr. *θάλασσα* (= mare)

⁶⁸ “οὐχ οὕτως σειρήνιοι μελωδία οὐδὲ κύκνειοι πρὸς φιληκόϊαν φωναὶ τοὺς ἀκούοντας ἐφέλκονται ὡς τέκνων φωναὶ μετὰ βασάνων μητέρα φωνούντων.” (*4 Mac.* 15,21) cf. *Apocalypse de Baruch*, vol.I, pp.358-359.

⁶⁹ Alfonso M. di Nola, *Il diavolo*, Newton Compton editori, 1994, p.138. cf. *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, ed. de C.Daniel și Ath.Negoită, Editura științifică, București, 1975.

Mecanismul hermeneutic expus mai sus va fi continuat, prin asumarea cognitivă a regulilor de constituire, și de către apologeții creștini de limbă greacă și latină. “Veriga intermediară” a hermeneuticilor creștine tardo-antice se constituie astfel printr-o lectură “rabinică” sistematică a demonologiilor politeiste greco-orientale și romano-elenistice, care sunt interpretate potrivit regulilor hermeneutice ale tradiției vetero-testamentare (*interpretatio iudaica*), iar problematica lor e supusă unor reducții prin raportarea continuă la demonologia biblică (omologia dintre *daimones* și îngerii căzuți din *I Enoh*).